

jelige: Galambooc

Rokon kételyek?

Nyelv és megismerés Nemes Nagy Ágnes esszéiben – nietzschei szemszögből

Tartalom

Bevezetés	3
Megismerés	7
Objektív és szubjektív világok megismerése	8
A rejtélyes X és a névtelenek	10
Az önreflexió.....	12
A megismerés agresszív arca	13
Nyelv.....	14
A nyelv mint kifejezőeszköz	14
A nyelv létrejötte.....	18
Ideák	19
Nyelv és fordítás	20
A művészet nyelve	23
Összegzés	26
Irodalomjegyzék	29

Bevezetés

„Jó, olvassunk Nietzschét.
Az jó modorú – hiszen költő.”

Dolgozatomban a Nemes Nagy Ágnes esszéiben kirajzolódó ismeretelméleti elképzeléseket és nyelvfelfogást vizsgálom, Nietzsche *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* című szövegével összevetve. A Nietzsche és Nemes Nagy elgondolásai közötti szembetűnő különbségek, valamint az, hogy a két szerző között közvetlen hatástörténeti kapcsolat nem feltételezhető, felvetik a kérdést, vajon van-e létjogosultsága megismerésről és nyelvről alkotott elméleti elképzeléseik összevetésének.

Nietzsche filozófiája nagy hatással volt a modernitás gondolkodásmódjára és szerzőire. Nemes Nagy Ágnes és Nietzsche között – a korszellemre általánosságban ható Nietzschén túl – kereshetünk áttételes kapcsolattörténeti összefüggéseket, filológiai kapcsolatot, vagy közelíthetünk a téma, a nézőpont hasonlósága felől is.

Nemes Nagy Ágnes a költői nyelv elsőbbségét hirdette a fogalmi nyelvhez képest, így elsősorban nem a bölcséleti hagyományba ágyazva, hanem különböző költőkkel párhuzamba állítva vizsgálják szövegeit. Az objektívnek nevezett Nemes Nagy-lírárt számtalan huszadik századi szerzőével rokonítják az elemzők.¹ Kiemelkedő fontosságú ezek közül Babits Mihály, akinek a költészetéről Nemes Nagy disszertációt írt, és akinek hatását szellemi alakulására így jellemzi: „mindaz, ami Magához fűz, teljes magányban született, és a mű, csakis a mű indítására.”² Rilke szintén jelentős szerző Nemes Nagy szempontjából. Nemes Nagy esszéiben és verselemzésben egyaránt foglalkozik vele, fordítja verseit. Rilke költészetének egyes jelképei, megoldásai – átalakítva – megjelennek a Nemes Nagy-versekben is.³

Amennyiben kapcsolatot keresünk Nemes Nagy és Nietzsche között, áttételesen, Babits-on vagy Rilke-n keresztül meg is találhatjuk. Babits korai költészetére nagy hatást gyakorolt Nietzsche filozófiája, a dionüszoszi és apollóni kettősség megjelenik a görög

¹ Lásd például: Rónay György: „Nemes Nagy Ágnes, vagy az úgynevezett objektív líra”. = Lengyel Balázs, Domokos Mátyás (vál., szerk.): *Erkölc és rémület között, In memoriam Nemes Nagy Ágnes*, Nap, Bp., 1999, 218.

² Nemes Nagy Ágnes: „Levél B. M.-hoz”. = Lengyel Balázs, Domokos Mátyás (vál., szerk.): *Erkölc és rémület között, In memoriam Nemes Nagy Ágnes*, Nap, Bp., 1999, 81.

³ Például az éjszakai fa. Lásd: Juhász Anikó, „Lét és líra, Rilke – Heidegger – Nemes Nagy Ágnes”. *Existencia*, 1992, 1-4. sz., 372.

témájú Babits-versekben. A költő korai időszakában meghatározó szellemi élményének tartja Nietzschét.⁴ Rilke költészetében is felfedezhetőek Nietzsche hatásának nyomai. A Rilke-hagyatékából előkerült jegyzetelt Nietzsche-kötetek tanúsítják, hogy foglalkozott a filozófussal. Ezeken az adatokon túl költészete egyes motívumait is Nietzsche-nyomokat vélnek felfedezni a kutatók.⁵

Felfedezhetők áttételes történeti kapcsolatok a két vizsgált szerző között, azonban jelen vizsgálat alapjául nem ezeket választottam. A két szerző írásaiban felfedezhetőek hasonló kérdésfelvetések a megismeréssel és a nyelvvel kapcsolatban. Ez a tematikus egyezés szolgáltatja tehát a vizsgálat alapját. Kérdéses marad azonban, hogy szabad-e, lehet-e a költő és a filozófus nézőpontját összevetni.

A Nemes Nagy-szakirodalomban történik kísérlet arra, hogy költészetét filozófiai szemszögből vizsgálják, elsősorban Heidegger alapján, azonban ez a gesztus vitához vezet. Szitás Erzsébet verselemzésében (az *Alázat* című versről) a lényeg megragadását nyelven keresztül lehetségesnek tételező Nemes Nagy-idézeteket állít párhuzamba Heidegger írásaival, a két szerző nyelvfelfogását rokonítja.⁶ Lengyel Balázs a filozófiai diskurzus bevonását a vers értelmezésébe túlzott tudományoskodással vádolja. A filozófiai síkon mozgó verselemzést azért tartja elégtelennek, mert nem vesz tudomást a vers keletkezésének körülményeiről, ezáltal lemond egy sokkal direkter, a konkrét élmény hatását is magában foglaló értelmezésről. A filozófiai szempontú értelmezés steril, korlátozott érvényességű.⁷ Költészet és filozófia párhuzamba állításának sikeresebb példája Juhász Anikó az Éjszakai tölgyfa értelmezése, ahol szintén Heidegger filozófiájával kerül párhuzamba egy Nemes Nagy-vers.⁸

Amennyiben a dolgozat kérdésfelvetésének jogosságát filológiai kapcsolattal szeretnénk alátámasztani, megtehetnénk, hiszen Nietzsche neve megjelenik Nemes Nagy egy írásában: a *Filozófia és jó modor* címűben. A Lengyel Balázs által önjellemzőként értelmezett szöveg⁹

⁴ Kelevéz Ágnes: >> *Kit új korokba küldtek régi révek* <<, *Babits útján az antikvitástól napjainkig*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2008, 7-8.

⁵ Holzer, Angela C., „A Review of 'Verwandt-Verwandelt'”. *Hyperion*, 2007, 4. sz., 2. (http://www.nietzschecircle.com/Verwandt_Verwandelt.pdf)

⁶ Szitás Erzsébet, „>>Erkölc és rémület között<<”, Nemes Nagy Ágnes *Alázat* című verséről”, *Jelenkor*, 1998, 7-8.sz. 752-753.

⁷ Lengyel Balázs, „Az élet aranyfája, Megjegyzések egy Nemes Nagy Ágnes-vers elemzéséről”, *Jelenkor*, 1998, 10. sz., 1100-1102.

⁸ Juhász Anikó, i.m., 370-393.

⁹ Lengyel Balázs, „Jegyzetek Nemes Nagy Ágnes írásához”. *Holmi*, 1998, 4. sz., 460-462.

így végződik: „jó, olvassunk Nietzschét. Az jó modorú – hiszen költő.”¹⁰ Nemes Nagy a *Filozófia és jó modor* című szövegben az érthetőséget, a világosságot kéri számon Hamvas szövegein,¹¹ rossz modornak pedig azt tartja, ha az író, a gondolkodó nem kifejtett gondolatokat közöl olvasójával, hanem csak sejtéseket. Ebből a Nemes Nagy-idézetből kitűnik, hogy a verseket is író Nietzschét filozófiai értekezéseiben-esszéiben is költőnek tartja – vagyis olyan írónak, aki a homályos dolgokról tud világosan írni. Azonban ez az egyetlen, rövid idézet nem képezheti alapját a két szerző ismeret- és nyelvelméleti elgondolásai összevetésének.

Annál is inkább, mivel az idézet értelmezésekor kiderül, a Hamvas Bélán számon kért világosság nem feltétlenül jellemzi a Nemes Nagy-szöveget sem. A fent idézett részletet megelőzően a Nietzsche-idézeteket a konzerváló só metaforáján keresztül jellemzi Nemes Nagy. A konzerválás logikájának megfelelően kettősnek tartja a Nietzsche-idézetek szerepét: egyrészt a gondolatot tartja meg hosszú távon, másrészt elpusztít bizonyos kórokozókat, jelen esetben a filozófusokra a költő szerint jellemző nagyképűség (és feltehetően a részben ebből is fakadó ki nem fejtettség) bacilusait.¹² Állításának különösségére, miszerint éppen a Nietzsche-idézetek hatnának a nagyképűség ellenében, a szerző egy zárójeles megjegyzésben reflektál.

A szövegben aktuálisan Hamvas, esetleg Jaspers, általában pedig a filozófusok számlájára írt homályossággal kapcsolatban a szerző kifogása az, hogy a kifejezett gondolatok maguk félig születettek, és így az olvasónak kell bábáskodnia kifejlésük felett.¹³ Ez a felfogás szemben áll azzal a romantikus hagyományban fellelhető, és Nietzsche által is vallott nézettel, miszerint az olvasó feladata, hogy kérődzjön az olvasottakon, így jutva el a szöveg jelentéséhez.¹⁴ Ez a különbség egyrészt előre vetíti a Nietzsche és Nemes Nagy Ágnes

¹⁰ Nemes Nagy Ágnes, „Filozófia és jó modor”. *Holmi*, 1998, 4. sz., 459.

¹¹ A Nemes Nagy által idézett Hamvas-részlet (valójában egyenes idézet Jasperstől) Hamvas Béla: *Szellem és egzisztencia*, *Karl Jaspers filozófiája* című írásából származik. In: Hamvas Béla, *Szellem és egzisztencia*, Pannónia Könyvek, Pécs, 1987, 27-84.

¹² „A bánatos szövegből reflektorfényvel vágnak ki a Nietzsche-idézetek. Úgy látszik, azokat még fordítással sem lehet tönkretenni. Paradoxiájuk már csak az a konzerváló só, ami frissen tartja a gondolatot, és ugyanakkor (talán szerzőjük ellenére) megöli a filozófus-nagyképűség bacilusait.” Nemes Nagy, *im.*, 459.

¹³ Uo.

¹⁴ Lásd: „A kritikus: rágódó-kérődző olvasó.” Schlegel, Friedrich, *Kritikai töredékek*. In: Schlegel, August Wilhelm, Schlegel, Friedrich, *Válogatott esztétikai írások*, Gondolat, Bp., 1980, 116. Illetve: „Ha az olvasást a művészet szintjén akarjuk gyakorolni, akkor persze olyasmire van szükség, amit éppen mostanában tökéletesen elfelejtettek – és írásaim olvashatósága szintén ezért várat magára –, mert ehhez semmi esetre sem >>modern embernek<< kell lenni, hanem téhen módjára *kérődzni* kell rajtuk.” Nietzsche, Friedrich, *Adalék a morál genealógiájához*, vitairat, Holnap, Bp., 1996, 17.

közötti szemléletbeli különbségeket, másrészt azonban fontos megjegyezni, hogy míg Nemes Nagy a homályosság, és az át nem gondolt írás ellen szólal fel, nem pedig az olvasó passzivitása védelmében, addig Nietzsche nem a ki nem fejtett gondolatok leírását, hanem az olvasói aktivitást támogatja.

Nietzsche nyelvhasználata a nem-költői szövegekben is költői. Derrida elemzése a stílusról és a nőiségről példázza, hogy milyen allegóriák vonulnak végig akár több Nietzsche-szövegen is.¹⁵ Azonban éppen a derridai Nietzsche-olvasat mutat példát arra, hányféleképpen értelmezhetőek a német filozófus szövegei. Ez a Nietzsche-értelmezés kérésessé teszi, Nemes Nagy szembeállításának érvényességét a homályos Hamvas és a paradoxiájában is érthető Nietzsche között. Derrida pontosan úgy ad meg különböző értelmezési lehetőségeket Nietzsche kapcsán, ahogyan Nemes Nagy Hamvas és Jaspers kapcsán.¹⁶

Derrida és Nemes Nagy felfogásában Nietzsche költőisége tehát merőben másra vonatkozik. Az első szerző a metaforikus nyelvhasználatban, a második a kifejtett, végigvitt gondolatban véli felfedezni a költőiséget, ám ezek a minőségek legalább részben ellentmondanak egymásnak, hiszen a metaforák révén egy-egy kijelentés értelmezési lehetőségeinek száma megnő. Nemes Nagy és Nietzsche részben eltérő felfogása szerző és olvasó szerepéről, valamint a szöveg értelmezéséről és értelmezhetőségéről előrevetíti a szerzők között a nyelv és megismerés témakörében felfedezhető különbségeket.

Dolgozatom alapjául tehát nem az áttételes kapcsolattörténeti elemeket, sem a kisszámú szövegszerű utalást választom, hanem a két szerző megismerésről és a nyelvről feltett kérdéseinek tematikus kapcsolódását. Hiszen mindkét szerzőt foglalkoztatja, hogy mennyire megbízható az emberi megismerés, milyen mértékben közvetíthető a megismert tartalom a nyelven keresztül vagy hogy hogyan alakult ki és alakul tovább a nyelv.

Nietzsche filozófiai tárgyú eszmefuttatásai metaforákkal, hasonlatokkal teleszöttek, ahogyan Nemes Nagy esszéi is. Ezért a költőként is alkotó Nietzschével való összevetés különösen alkalmas lehet arra, hogy egy költőnek a költészettel kapcsolatos ismeretelméleti és nyelvelméleti elgondolásait vizsgáljuk.

¹⁵ Derrida, Jacques, „Éperons”. *A francia Nietzsche-recepció*, szerk. In: Bacsó Béla (*Athenaeum* 1992 I/3), 172-213.

¹⁶ Nemes Nagy egy Jaspers-idézetet értelmez háromféleképpen, Derrida pedig két mondatot ír egybe, a többféle értelmezési lehetőség bemutatása céljából. Például: „Nietzsche (félt a) kasztrált nő(től).” Uo., 193.

További előnye a vizsgálatnak, hogy Nietzschevel összevetve Nemes Nagy elméleti elgondolásait a magyar költő elhelyezhetővé válik a nemzetközi nyelvfilozófiai térben, hiszen itt Nietzsche meghatározó tájékozódási pontként szolgál.

Felmerülhet az igény az iránt, hogy az elméleti megállapításokat a költői gyakorlattal is összevegyem, a felismert ismeret- és nyelvelméleti álláspontokat a Nemes Nagy-versekben is kimutassam. Ennek a dolgozatnak azonban nem célja, hogy a költői szövegeket értelmezzen, csupán Nemes Nagy elméleti elgondolásait mutatja be.

Dolgozatom két nagy tematikus egységre bomlik: a két szerző megismeréséről, illetve nyelvről alkotott felfogásának összevetésére. A megismerés témakörén belül az objektív valóság megismerhetőségéről és az önreflexióról szóló elképzeléseket, valamint Nietzsche és Nemes Nagy megismeréssel kapcsolatos metaforáit vetem össze. A nyelvfelfogást vizsgáló részben a nyelv mint kifejezőeszköz vizsgálatát a nyelv kialakulását tárgyaló szövegrészek összehasonlítása követi, majd az ideák létezésének kérdésében elfoglalt álláspontokéi, a nyelv és fordítás témaköre, végül a művészi nyelvhasználat kerül a figyelem középpontjába.

Nemes Nagy esszéiből a *Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?* címűt a Nietzsche számára is központi kérdés önreflexivitás tárgyalása miatt érdemes vizsgálni. A *Csillagszeműben* a nyelv keletkezésének tárgyalásakor találunk hasonlóságokat a két szerző állításai között. A *Költői kép* című szöveg a művészi nyelvhasználat kérdéseit mutatja be, így *A nem morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* második részével vethető össze. Az ismeretekre vonatkozó kételyt Nemes Nagy többek között az *Egy verseskötet előszavában* fejt ki, a nyelv fordításelvű működésével együtt.

Megismerés

Ebben a fejezetben Nietzsche és Nemes Nagy az emberi megismerésről alkotott felfogását hasonlítom össze. Az első részben az objektív-külső és a szubjektív-belső világ megismerhetőségéről, a megismerés lehetőségességéről vallott nézetek kerülnek bemutatásra, majd azt a mindkét szerzőnél megjelenő állítást mutatom be, hogy a költői nyelvhasználat alakzatai a megismeréssel szoros kapcsolatban vannak. Végül a megismerésnek a művészet szempontjából fontos részterületén, az önreflexióval kapcsolatban felmerülő kérdéseket vizsgálom a szerzők állításai alapján.

Objektív és szubjektív világok megismerése

Alapvető bizalmatlanság és ellenségesség nyilvánul meg az emberi megismeréssel szemben *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* című Nietzsche szövegben. Nemes Nagy Ágnes többféle megismerést vizsgál szövegeiben: a hétköznapi és a tudományos megismerést, vagy az érzelmek megismerését. Különböző esszéiben eltérő mértékű bizalmatlanság mutatható ki a megismeréssel kapcsolatban. Ebben a fejezetben a megismeréssel kapcsolatos kételyek jellemzőit vizsgálom, először Nietzsche szövegében, majd Nemes Nagy három esszéjében: a *Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?*, a *Csillagszemű* és az *Egy verseskötet előszava* címűekben.

Friedrich Nietzsche *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* című írásában az emberi megismerés viszonylagosságát, emberközpontúságát, szubjektivitását emeli ki. A megtévesztésként működő megismerést párhuzamba állítja a nyelv metaforikusságával, illetve azzal, hogy a beszélők megfedkeznek e metaforikusság létéről, és immanens kapcsolatot feltételeznek a dolgok és a nevek között. Nietzsche szerint a megismerés elégtelensége a világ leírására vonatkozóan azért problematikus, mert az emberi önhittség elfedi ezt a tényt, így az emberek bizalommal támaszkodnak a megismerésre és igazságok keresésébe merülnek. Ez azonban nem kivitelezhető az ember számára adott, illetve általa kifejlesztett eszköztárral – a megismerés és az érzékelés segítségével.¹⁷

Nemes Nagy *Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?* című esszéjében az alkotás belső folyamatának feltárására törekszik. A szöveg első részében veti fel kételyeit saját módszerével kapcsolatban. Egy diákkori emléket elevenít fel: Csibi – egy osztálytárs – álmában egy agyról kell lefejtetni hajszálvékony fonalakat, melyeknek a vége láthatatlan, így olyan csipeszt használnak hozzá, aminek a vége szintén láthatatlan.¹⁸ A megismerés ebben a képben lehetetlen vállalkozásnak tűnik, a szerző mégsem veti el lehetségességét, igaz, nem fejt ki, miért lehetséges mégis. Ezt követően a megszerzett ismeretek továbbadásának problematikusságát is felveti.

A Csibi álmában bemutatott kép kijelöli a megismerés határait. Az emberi vizsgálódás, kutatás nem tárhat fel egy adott időpillanatban a tárgyra vonatkozóan mindent. Mindig jelen

¹⁷ Nietzsche, Friedrich, „A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról” = *A francia Nietzsche-recepció*, szerk. Bacsó Béla (*Athenaeum* 1992 I/3), 3-15.

¹⁸ Nemes Nagy Ágnes, „Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?” = Uő., *Az élők mértana I., Prózaí írások*, Osiris, Bp., 2004, 25.

vannak be nem látható szférák a megismerés számára. A láthatatlan csipeszhegy a tudományos megismerés előtti célokat is kijelölheti: a következő kutatásban cél lehet egy kicsit nagyobb nagyítóval nézni tárgyunkat, így többet megismerve belőle. Azonban a kép tanúsága szerint mindig létezik egy kisebb mérettartomány, ahová a megismerő szubjektum még nem léphet be. Vagyis a megismerés egy adott történelmi pillanatban egy körülhatárolt területre korlátozódik. Ezen a területen belül Nemes Nagy szerint lehetséges a megismerés, rajta kívül azonban nem. Így érthető az a kijelentése, hogy nem tartja magát agnosztikusnak.¹⁹ Ez a kép tehát nem a megismerés lehetetlenségének, pusztán korlátozottságának illusztrálására szolgál.

A *Csillagszemű* című szövegben kétféle megismeréssel foglalkozik a szerző. Nemes Nagy paradox módon a tudományos megismerés eredményeit tartja felelősnek a mindennapi megismerésbe vetett hit meggyöngyüléséért. Az emberi érzékelés számára elérhető tartományból kimozdult már a tudományos megismerés tárgya. Az érzékelés korlátozottságát és megbízhatatlanságát a természettudományok e haladási irányára vezeti vissza.²⁰

A megismerés és érzékelés kérdésköre ebben a szövegben is a művészetekkel összefüggésben merül fel: hiszen a művészetek hatásukat az érzékelésre alapítják. A szerző a tudományos megismerés előretörésének hatásaként értelmezi a művészetek területén saját működésükre vonatkozóan felmerülő kételyeket. Nietzsche nézőpontjából a tudományos és a hétköznapi megismerés nem válik ketté, mindkettő egyformán érvénytelen eredményekre vezet. A művészi alkotásokban az ember eredendő metaforaalkotási vágya ugyan teret kap, ennek során a már meglevő nyelvi rendszer elemeit értelmezi újra a művész és ezáltal az emberi megismerés fogalomrendszerét zavarja össze.²¹ Végeredményben a művészi magatartást az intuíció embere eszköztárába utalja, ez éppúgy elleplezésre szolgál, mint az absztrakció embere által épített fogalomrendszer.²² Az intuíció embere elváltoztatja mindazt, ami az absztrakció fogalomrendszerébe beépült. Az intuíciókról azt állítja Nietzsche, hogy szavakkal nem leírhatók, legföljebb „tiltott metaforával és hallatlan fogalomtársítással”.²³ Így fejezi ki az alkotó az őt ért benyomásokat, amelyek a fogalomrendszerrel való összeegyeztethetetlenség ellenére sem egy egzakt valóságot közvetítenek, pusztán a

¹⁹ Uo.

²⁰ Nemes Nagy Ágnes, „Csillagszemű” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 84.

²¹ Nietzsche, im., 12.

²² Im., 14.

²³ Uo.

személyes érzékelés eredményét. Az értelem ember tehát a nyelv fogalomrendszere segítségével törekszik a megismerésre, az intuíció embere pedig saját, a fogalomrendszert felforgató törekvései által, azonban egyikük sem lehet sikeres, mert az emberi megismerés nem érintkezik a valósággal.

Nemes Nagy Ágnesnél a valóság illetve a valóság egyéni érzékeléséből keletkezett benyomás éles és rendszeres megkülönböztetésére nem kerül sor a vizsgált szövegekben. Értéket a művészet számára a pontos megfigyelésben lát – ezt pedig a személyes benyomással összefüggésben tartja fontosnak: „Akár így, akár úgy, a tapasztalatból nőző hasonlat, metafora a *milyen?* kérdésre felel, világosan kell tehát tudnunk, milyen az, amiről beszélünk. Főképp azt kell tudnunk, hogy *nekünk* milyen, akkor, ott, adott percben és körülmények között.”²⁴ A megismerés tudatosságát, illetve tudatosítását tartja a művészi kifejezés egyik kulcsának, nem a valóság és a benyomás kapcsolatát kutatja: „S ha ezt [ti. a választ a milyen kérdésre] jól tudjuk, a *miért?* kérdését, hogy tudniillik miért olyan nekünk, amilyen, akár el is hanyagolhatjuk.”²⁵

„Nekem a mai és a mindenkori költészetben az az ismeretelméleti hadjárat a leglényegesebb, amelyet saját ismeretlenjeink birodalmába vezetünk, emberi tudatunk szélesítésére” – állítja Nemes Nagy Ágnes.²⁶ Az ismeretelméleti hadjárat a Nietzsche által kárhoztatott megismerés, és megjelenik itt az emberi intellektus is, amiben Nietzsche – Nemes Naggyal ellentétben – az önhittség létrehozóját látja. Szerinte „az intellektus, mint az individuum önfenntartásának eszköze, leginkább az önálcázásban mutatja meg, mire képes: minthogy ez az az eszköz, amelyhez fennmaradásuk érdekében a gyengébb, kevésbé robusztus egyedek folyamodhatnak.”²⁷ A két szerző egészen eltérő nézőpontból vizsgálja a megismerést. Nietzsche az igazság elleplezésének, illetve megismerhetetlenné tételének hatékony eszközét látja benne, míg Nemes Nagy a költészet alapvető feladatát.

A rejtélyes X és a névtelenek

Érdemes közelebbről megvizsgálni azokat a fogalmakat, amikkel a két szerző a meg nem nevezett, de a megismerés tárgyának tekintett dolgokat illeti. Nemes Nagy névtelenekről, elsősorban a kifejezendő érzések egy speciális, fel nem fedett rétegéről beszél, Nietzsche

²⁴ Nemes Nagy Ágnes, „A költői kép” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 91.

²⁵ Uő.

²⁶ Nemes Nagy Ágnes, „Egy verseskötet előszava” = Uő., *Az élők mértana II., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 30.

²⁷ Nietzsche, im., 4.

pedig a rejtélyes X-ről. Ezek a dolgok mind a megismerés, mind a kifejezés szempontjából vizsgálat alá esnek a két szerzőnél, a két szempont különválasztása meglehetősen nehézkes, de ebben a fejezetben elsősorban a megismerhetőség szempontjából vizsgálom Nietzsche és Nemes Nagy fogalmait. Mindkét fogalom neve a nyelvbe vonhatóságukat kérdőjelezi meg. Létezésükben azonban nem kételkednek a szerzők. Nietzsche szerint ez az X a természet terméke, a természet hatókörébe tartozik, és így az emberi megismerés számára hozzáférhetetlen. A nyelv és a fogalmak működésének eredményeképp azonban a fogalmak sugallta ideákat állítja az ember az X – a valós létező helyébe.

Nemes Nagy szerint a névtelenek esetében nem a megismerés vagy a tapasztalás jelenti a kihívást az értelmező szubjektum számára, hanem a megnevezés. A névteleneket azonban ismereten túlinak is nevezi,²⁸ és a megnevezés folyamatát párhuzamosnak, gyakorlatilag azonosnak tartja a megismerésével. A megismerés és megnevezés akadályát Nemes Nagy is a nyelvben jelöli meg, szorosabban véve a megnevezettnak és feltérképezettnak tartott érzelmekben. „Az ismert emóciók háttérzaja többnyire túl erős ahhoz, hogy kihalljuk belőle a nem ismert hangot.”²⁹ Vagyis Nietzschehez hasonlóan elismeri, hogy a meglévő fogalomrendszer befolyásolja a megismerést, mivel az szinte elválaszthatatlan a nyelvbe foglalástól.

A két szerző elképzelése a megismerés által meg nem hódított, illetve meg nem hódítható tereumokról azonban e hasonlóságtól eltekintve nagy mértékben különbözik. Mindkét szerző használja a Ding an sich fogalmát, de ennek megismerhetőségét eltérően értékeli. Nietzsche szerint a rejtélyes X maga a Ding an sich, és a megismerés eszközeként használt nyelv metaforáinak láncolata végül is képtelen elérni hozzá, vagyis nem megismerhető. Nemes Nagy azonban feltételez valamilyen közelebről meg nem határozott kapcsolatot a megismerő szubjektum számára létező valóság és a Ding an sich-világ között, így a nyelvbe vonás kivételes eseteiben lehetségesnek tartja a valóság megismerését: „ha egy tárgynak a létét, amely megérintett minket, megpróbáljuk úgy, amint van, belezárni a versbe, akkor – talán – belezárhatjuk egy egész Ding an sich-világ csücskét is.”³⁰ A tárgyias költészet jellemzése során is kiemeli, hogy a nyelven keresztüli megismerés elérheti az emberen kívüli

²⁸ Nemes Nagy Ágnes, „A költői kép” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 108.

²⁹ Uő.

³⁰ Nemes Nagy Ágnes, „Egy verseskötet előszava” = Uő., *Az élők mértana II., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 31.

világot.³¹ Azonban fejtegetése későbbi pontján kiderül, hogy a természet, a külvilág tárgyai mégsem önmagukban, hanem a beszélő szubjektum szempontjából fontosak.³² Vagyis a Ding an sich-világ Nemes Nagy elgondolásában sem önmagában bír jelentőséggel, hanem akkor, amikor megszűnik an sich létezni, és a szubjektum számára mutatkozik meg.

Nietzsche kételkedése a világ megismerhetőségében tehát jóval határozottabb, mint Nemes Nagyé. A magyar szerző állítja, hogy elérhető az szubjektumon kívüli valóság a megismerés számára, azonban az általa vizsgált esetekben mindig a szubjektum számára adott valóság és valóságértelmezés kerül a középpontba, elsősorban a nyelvi megragadhatóság szempontjából.

Az önreflexió

Nemes Nagy tehát lehetségesnek tartja az önreflexiót, sőt az ennek során feltárt tartalmak közlését is. Nietzsche nem csak a világ megismerését tartja lehetetlennek, hanem a megbízható önismeretet, önreflexiót is, hiszen a megismerő egyén számára a megismerendő mindig külső pozíciót foglal el. A valóság megismerésének lehetetlenségével kapcsolatban az a fő érve, hogy megismerésünk emberi, antropomorf, vagyis a megismerő által befolyásolt. Az önreflexióra való képtelenséget Nietzsche tulajdonképpen életvédő mechanizmusként értékeli, hiszen ez védi meg attól az embert, hogy ráébredjen az emberi intellektus csalárdságára, saját szerepének jelentéktelenségére a világban.³³

Nemes Nagy az ember belső világában tapasztaltaknak, az érzelmeknek a kifejezését a költészet feladataként és saját céljaként határozza meg. Az egyén belső világának megismerését azonban nem tartja akadálytalannak: „elég reménytelen vállalkozásnak látszik, bármennyire óhajtott is, a láthatatlan csipeszhegyet láthatatlan tárgyon megfigyelni, különösen, ha a versíró az eszköz is, meg a tárgy is, a mérő is meg a mérendő;”³⁴ „a lélek atomjainak megfigyeléséhez még kevésbé vannak objektív eszközeink, mint testünk atomjaihoz.”³⁵

³¹ „az objektívnak nevezett líra bámulatos tapadása a natúrához” Nemes Nagy Ágnes, „A költői kép” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 107.

³² „ha a velük körültagogatott tárgy megfelel belső igényeinek, akkor lecsap rá, megcsí, létrehozza külső és belső azonosságát, vagyis a verset” Uo.

³³ Nietzsche, im., 4.

³⁴ Nemes Nagy Ágnes, „Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 25.

³⁵ Nemes Nagy, „A költői kép” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 109.

Nemes Nagy a tudományos megismerés eredményeinek érvényességi körén túl megrajzolja az introspekció területét is, mert úgy véli, ha a tudomány egyszer majd feltárja a tudatműködés biológiai alapját, az emberek akkor is többre lesznek kíváncsiak: nem csak arra, hogy hogyan keletkezik az érzet, hanem arra is, hogy milyen. „A tudomány nem tudhatja, mit érez a molekula, vagy hogy milyen módon, milyen kvalitással, modulációval érzi. Voltaképpen az a meglepő, hogy mi – úgy-ahogy és csöppet sem objektívan – mégiscsak tudjuk, mit érez a molekula.”³⁶

Nemes Nagy a szubjektív benyomások, tapasztalatok fontossága mellett érvel, az objektív létezéssel azért nem foglalkozik, mert a megfigyelői paradoxont elfogadva szemléli az emberi tapasztalatokat, és a pszichében zajló folyamatokat tartja a vers forrásának, alapjának. Az önmegfigyelés eredményét bizonytalannak tartja, abban az értelemben, hogy a tudomány elvárta objektív módon ellenőrizhetetlennek. Éppen ezért a művészet alkalmas az introspekció tapasztalatainak kifejezésére, mert „a művészet birodalma benti, látószöge a belülről kifelé irány,”³⁷ tehát alapja a szubjektív megismerés.

A megismerés agresszív arca

Nemes Nagy Ágnes a költészete leglényegesebb feladataként egy „ismeretelméleti hadjárat”-ot³⁸ jelöl meg, Nietzsche pedig az igazságot jellemzi metaforák, metonímiák, antropomorfizmusok át- meg átrendeződő serege”-ként.³⁹ Ezek a harcászati metaforák hasonlóknak tűnhetnek, de valójában a két szerző ismeretelméleti megközelítésének alapvető különbségét hangsúlyozzák.

Nietzsche serege az emberi megismerésbe vetett hitet támogatja, és a szerző szerinti valós helyzet (a világ megismerhetetlensége) megismerése ellen tör. Nemes Nagy hadjárata ezzel szemben pozitív fogalom, a megismerést, a névtelenek nyelvbe vonását jelenti. A gesztus szükségszerűen agresszív, hiszen egy áthidalhatatlan távolságot áthidaló szféraátlépést hajt végre, a metaforikus nyelvműködés szolgálatában áll. Ezt a kérdéskört a következő fejezet mutatja be.

³⁶ Uo.

³⁷ Im., 110.

³⁸ Nemes Nagy Ágnes, „Egy verseskötet előszava”, = Uő., *Az élők mértana II., Prózaí írások*, Osiris, Bp., 2004, 30.

³⁹ Nietzsche, i.m. 7.

Nyelv

Mindkét szerző a megismeréssel összefüggésben tárgyalja a nyelvre vonatkozó kérdéseit. A megismerés eredményeit közvetítő rendszerként vizsgálják, hogy a nyelv mennyire képes közvetíteni a tudattartalmakat, illetve mennyiben képes kifejezésre juttatni a valóságot. Ez utóbbi kérdésre adott válaszaik a megismerésről alkotott elgondolásaiknak megfelelően különböznek egymástól.

Nietzsche és Nemes Nagy is hasonlóan képzei el a nyelv kialakulásának folyamatát. Mindkét szerző párhuzamba állítja a nyelv működésének valamelyik szintjét a fordítással. Ebben a fejezetben a két szerző szövegei alapján megvizsgálom, vajon a valóságot, illetve belső tudattartalmakat adekvát módon kifejező eszköznek tartják-e a nyelvet; hogyan vélekednek a nyelvi jelek kialakulásáról és a fogalmak létrejöttéről. Ez utóbbi témakörrel kapcsolatban az ideák létezésének kérdése is bemutatásra kerül. Ezt követi a nyelv fordításelvű működésével és a fordítással kapcsolatos kérdések tárgyalása. A fejezet a művészi nyelvhasználat jellemzőinek és funkciójának bemutatásával zárul.

A nyelv mint kifejezőeszköz

Nietzsche *A nem morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* című szövegben az igazságöszön kialakulásának kezdetére teszi a nyelv megjelenését. A nyelv teszi lehetővé az igazság és a hazugság létrejöttét. Ennek a folyamatnak a célja a békekötés, vagyis az ember társadalmi létezése. „Most szögeztetik le ugyanis, hogy miben áll „az igazság”, vagyis a dolgokat általánosan és kötelezően érvényes jelölésekkel [nevekkel] látják el.” A hazugság pedig az egyezményes nyelvhasználat szabályainak felrúgása.⁴⁰

A nyelv tehát konvenciókon alapul, méghozzá ember alkotta konvenciókon, így igazságot (a világra vonatkozó objektív, releváns kijelentést) nem fejezhet ki, „a dolgoknak csak az emberekkel való relációit jelöli.”⁴¹ A nyelvi konvenciók alapjául Nietzsche a szubjektív benyomást, ingert adja meg, ezzel kapcsolatos kételyeit pedig a megismerés vizsgálatakor már kifejtette. A nyelvben kifejezésre juttatott jelentés szerinte soha nem lehet igazság abban az értelemben, hogy közvetlenül a realitásra vonatkozna.

A nyelv működésének megbízhatatlanságát Nietzsche arra az okra vezeti vissza, hogy a nyelv segítségével metaforikus áttételeken keresztül történik a kifejezés. „Egy idegi inger,

⁴⁰ Uo., 5.

⁴¹ Uo., 6.

először képpé alakítva! Első metafora. Majd hangokkal adjuk vissza a képet! Második metafora.”⁴² A szférák átlépésének ez a sora teszi inadekváttá a nyelvet mint a valóság kifejezőjét. A megismerésre vonatkozó kétely alapján pedig a sor elejére tehetünk még egy metaforát: a valóság – inger kapcsolatot. Nietzsche szerint ennek a két elemnek a kapcsolódási módja tisztázatlanabb és megbízhatatlanabb, mint az előző kettőé.

Nemes Nagy – Nietzschéhez hasonlóan – több szövegében a megismeréshez kapcsolódva vizsgálja a nyelvi kifejezés elégségességét vagy elégtelenségét. Csibi álmának bemutatása után az önmegfigyelés bizonytalanságán át jut el a nyelv elégtelenségéhez: „a nyelvet mint költői kifejezőeszközt vonjuk kétségbe.”⁴³ A tárgy és a szó kapcsolatának kérdését felveti ugyan, azonban nem foglal állást, pusztán jellé válásnak minősíti.

A részletesebben tárgyalt probléma a kommunikációs partnerek közti megértés biztosításának lehetőségét foglalja magában. Nemes Nagy egy hasonlattal mutatja be a problémát: „úgy küldözgetjük egymásnak a szavakat, mint a kertészek a tulipánhagymát: nálam tulipán volt, nálad tulipán lesz, útközben hagyma.”⁴⁴ Ezt követően azonban rögtön beismeri, hogy ez a hasonlat leegyszerűsíti a kommunikációt, hiszen tulipán és hagyma a természet egyazon szegmensébe tartozik, tény és szó között azonban „dimenzióváltás (határátlépés, közegcsere)”⁴⁵ történik.

Nietzsche szférák átlépéséről, Nemes Nagy dimenzióváltásról beszél. Az ismeretelméleti háttér és a következtetés különbsége ellenére a működési mechanizmus leírásában nagyon hasonlóan jár el a két szerző. Nietzsche esetében Nemes Nagyhoz képest három metaforikus átvitel alkotja a folyamatot, hiszen a tény ingerre és a gondolatra válik szét. A dimenzióváltás azonban mindkét szerzőnél nagy hangsúlyt kap, és az információközvetítés lehetőségességét meg is kérdőjelezi. A két szerző következtetései azonban különböznek, hiszen Nemes Nagy bíz a szó érzékletessé tehetőségében, Nietzsche számára azonban az érzékletesség sem garantál semmit, hiszen az is önkényesen kiválasztott ingerek származéka.

⁴² Uo., 6.

⁴³ Nemes Nagy Ágnes, „Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp, 2004, 26.

⁴⁴ Im., 27.

⁴⁵ Uo.

Nemes Nagy a dimenzióváltást lehetővé tevő erőt a nyelvi kifejezés érzékletességében találja meg: „Úgy érzem, a kifejezésnek ezt a képtelenségét leginkább a *kép* gyógyíthatja. Az, amit költői képnek hívunk.”⁴⁶ A nyelv működésében döntő szerepet szán a megismerés eszközeként az emberi érzékeknek. Az idézett mondat előtt azonban *Csillagszemű* című esszéiben „a kifejezés közegének ellenállásáról,”⁴⁷ „a közlés eredendő lehetetlenségéről”⁴⁸ beszél.

Valóság és ennek nyelvbe foglalása között Nemes Nagy hasonló szakadékot fedez fel, mint Nietzsche az ember által valóságnak gondolt és ennek nyelvi megjelenése között. Nemes Nagy ismeretelméleti kételyeit erkölcsi parancssá alakítja,⁴⁹ a nyelv működésével kapcsolatban pedig az érzékletességet hívja segítségül (az érzékletesség Nietzsche szemszögéből éppolyan megbízhatatlan, mint az általában vett megismerés). Nemes Nagy ebben látja az üzenet megértésének lehetőségét. Ez alapján megállapítható, hogy ugyan felveti az érzékelés és a megismerés elégtelen működésének kérdését, de alapvetően – a gyakorlat szintjén – működőképes eszköztárnak tartja. A két szerző nyelvfelfogásbeli különbségének oka tehát a megismerésről alkotott eltérő véleményükben gyökerezik.

Nemes Nagy is elkülöníti a világban fellelhető egyedit a nyelvben megfogalmazott általánostól. A valóságot konvenciótlannak tartja,⁵⁰ míg a nyelvet konvenció alapján működőnek, közhelyekkel operálónak.⁵¹ Azonban nem tartja lehetetlennek az egyedi nyelvbe foglalását. A jól sikerült költői képet pontosnak tartja, a világ leírásában pontosnak, a konvencionális nyelvi eszközök konvenciótól eltérő használata által.

Ugyanezen a helyen hívja fel a figyelmet arra, hogy a költői kép feladata „jellemzőt mondani,”⁵² vagyis kiemelni, és a lényeges részleten keresztül bemutatni az egészet, a valóságot. Nietzsche szerint a nyelv csak részleteit ragadja meg a valóságnak, és a beszélő hiszi el, hogy a valóságot teljességgel lefedi, mikor beszél róla. Nemes Nagy szerint is

⁴⁶ Nemes Nagy Ágnes, „Csillagszemű” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 85.

⁴⁷ Nemes Nagy, im., 84.

⁴⁸ Nemes Nagy, im., 85.

⁴⁹ „Az a tábla, hogy „Képzeld magad az én helyembe” [...] a belső megismerés elemi törvénytáblája. És mint a törvénytáblák általában, nehéz parancsot hirdet. Tudat és tudat hasonulását, kapcsolódást és beleélést ember és ember, ember és tárgy között.” Uo. Ebben az idézetben sem teljes megismerésről és a valóság abszolút garanciájáról van szó, hanem a közmegegyezés működtetéséről, ami által a megismerés és a nyelvhasználat eleve korlátozott eszközeivel bizonyos fokú megértésre lehet jutni. Nemes Nagy felfogása abban különbözik a legélesebben Nietzscheétől, hogy a működőképességre, nem pedig az elvont gondolkodás által beláthatóra helyezi a hangsúlyt, a gyakorlat oldaláról is megközelíti a nyelv működését érintő kérdéseket.

⁵⁰ Nemes Nagy, „A költői kép” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 96.

⁵¹ Nemes Nagy, „Csillagszemű” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 85.

⁵² Nemes Nagy, „A költői kép” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 96.

részleteket mutat meg a nyelv a valóságból, de ezeken keresztül lényeges felfedezéseket tesz a beszélő (a költő), sőt, a valósághoz hasonló módon, tapasztalat jellegűen hat a jó kép a befogadóra.⁵³

Nyelv és valóság viszonyának problematizálása az *Egy verseskötet előszavában* is megtalálható: „van olyan területük [ti. a verseinek], amely más nyelvbe átnyúlhat, vagy – ez volna aztán a nagy szerencse – átnyúlhat az emberi tudat nyelv előtti vagy nyelven túli birodalmába, amely mindnyájunkban hasonló, bár még névvel nem nevezett jelenségek dimenziója.”⁵⁴ Ez az idézet is alátámasztja azt a megfigyelést, hogy a jelölő és jelölt közti távolság Nemes Nagy figyelmének homlokterében mozog. A költészet feladataként megjelenő névadás a Csibi álmában vázolt operációhoz hasonlít, láthatatlan fonalakkal és láthatatlan csipeszheggyel. A feladat itt is a nagyítás mértékének folyamatos növelése, továbblépés, a még meg nem nevezettek fokozatos bevezetése a megnevezettek közé.

Nemes Nagy szerint a művészet nyelve képes a közmegegyezésen alapuló nyelvhasználat korlátain túllépni. Az érzelmekkel kapcsolatban állapítja meg, hogy két rétegük van: a közmegegyezés által már megnevezettek és a Névtelenek. „Azt hiszem, a költő kötelességei közé tartozik, hogy minél több Névtelennek polgárjogot szerezzen.”⁵⁵ Polgárjogot szerezni a nyelvbe foglalással egyenlő. Nemes Nagy nem kételkedik abban, hogy lehetséges végbeinni ezt a feladatot, azonban egy példán keresztül bemutatja, hogy az emberi nyelvhasználat a konvenciók segítségével sokszor elmulasztja a névadást, és már meglévő jelekkel, inadekvát módon képezi le az érzést (a valóság keltette ingert) a nyelvbe.⁵⁶

A Névtelenek visszavezetnek a megismeréshez, és a nyelv előtti megismerés lehetőségességét hirdetik. A Névtelenek vezetnek tovább, a nyelvi jel keletkezéséről vallott felfogáshoz is, hiszen az új, korábban meg nem nevezett tapasztalatnak adott név ugyanazon a folyamaton keresztül jön létre, mint az első szó. Az újdonság erejével ható megnevezések pedig a közhellyé, közszóvá válásnak ugyanazt az útját járják be, mint elődeik, mai hétköznapi kifejezéseink.

⁵³ Im., 97.

⁵⁴ Nemes Nagy, „Egy verseskötet előszava” = Uő., *Az élők mértana II., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 28.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ „Ha este hatkor állok a Kékgolyó utca sarkán, s látom, amint a Várra egy bizonyos szögben esik a napfény széle, és a Vérmező fái egy bizonyos módon vetik az árnyékot: mindig és újra megrendülök. Ennek az indulatnak nincs neve. Pedig mindenki állt egy-egy Kékgolyó utca sarkán. Hányszor vagyok kénytelen a névtelen érzelmeknek konvencionális nevet adni!” Uo.

A nyelv létrejötte

Nietzsche a nyelvet eredetét tekintve retorikusnak tartja. „Önmagában és kezdetől fogva [...] minden szó trópus. A valódi történés helyett egy időben szétfosló hangképet tüntetnek fel: a nyelv soha sem fejez ki valamit tökéletesen, hanem csupán egy számára szembetűnőnek látszó jegyet emel ki.”⁵⁷ Nietzsche szerint a nyelvi jelek metaforákként, metonímiákként, antropomorfizmusokként keletkeznek. A nyelvet alakító beszélők egyéni benyomásai befolyásolják, hogy a valóság egy-egy darabjának elnevezésében milyen tulajdonsága juthat kifejezésre. Ez az oka annak, hogy a nyelv nem adekvát kifejezője a realitásnak, azonban a beszélők megelégedtek az eredetileg önkényes viszonyról nyelv és valóság között, így elfogadják mint az igazság megnevezésére szolgáló eszközt.⁵⁸ A nyelvet munkaeszközüül használó filozófus helyzete kérdésessé válik, hiszen az általa használt jelek nem érnek el tárgya valódi lényegéhez.⁵⁹ Nemes Nagy leggyakrabban a kötészetéről gondolkodó költő helyzetéből beszél, így hasonló kételyeknek ad hangot, amikor beszédhelyzetét értékeli.⁶⁰

Nietzsche a szó keletkezését egy *őszélmény*hez, egy egyedi esethez kapcsolja. Azonban a szavak fogalommá válnak, amikor az elnevezést ihlető helyzethez, tárgyhoz hasonló helyzetek és tárgyak is ezt a nevet kapják meg. „Minden fogalom a nem-azonos azonossá-tétele révén keletkezik.”⁶¹ Ennek alapján a nyelvhasználat (a társadalom szemében az igazság szerinti működés) egyenlő a kötelezettséggel, „hogy mindenki egy szilárd konvenció szerint hazudjon.”⁶² A fogalmak tehát olyan metaforák maradványai, amelyeknek logikájáról a beszélők már elfeledkeztek, így a nyelvhasználat folyamán fenntartják annak az illúzióját, hogy a nyelv a világgal lényegi kapcsolatban áll, és a világ lényegére vonatkozó adekvát kijelentések tehetők segítségével.⁶³

A szavak (a későbbi fogalmak) keletkezése folyamán zajló nyelvhasználatot Nietzsche művészinak nevezi. Nemes Nagy a Névtelenek elnevezését a művész, a költő kötelességei

⁵⁷ Nietzsche, Friedrich, „Retorika” = Thomka Beáta (szerk.), *Az irodalom elméletei*, Jelenkor, Pécs, 1996-1997, 22.

⁵⁸ Nietzsche, „A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról” = *A francia Nietzsche-recepció*, szerk. Bacsó Béla (*Athenaeum* 1992 I/3), 5. A nyelv önkényességére hozott példa a kígyó (*serpens*) neve: „amire ez a név vonatkozik, csupán a tekergőzés, tehát akár a gilisztát is megillette.” (Uo., 6.)

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Nemes Nagy Ágnes, „Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 25.

⁶¹ Nietzsche, im., 6.

⁶² Uo., 7.

⁶³ Uo., 8.

közé sorolja, a hasonlatot pedig a megismerés egy alapformájának tartja. A költői nyelvhasználat tehát mindkét szerző szerint szoros kapcsolatban áll a nyelvi jelek keletkezésével: a jelölő és a jelölt közötti viszonyt metaforikusnak tartják.

Nemes Nagy a *Csillagszemű* című szövegében éppúgy őshasonlatokat és ősmetaforákat mutat be, mint Nietzsche. Eredetüket illetően azonban ellentétes véleményt fogalmaz meg, szerinte „az ölesztétikum természeti-biológiai kapcsoltága nyilvánvaló.”⁶⁴ A Földön mindenütt elterjedt hasonlatok és metaforák eredetként létfeltételeket, emberi alaptapasztalatokat ad meg. Ezzel az állítással a valóság és a nyelv közötti kapcsolatot, a nyelv világra vonatkozó adekvátságát fogadja el, igaz, korábban már elemzett szöveghelyeken erős kételyt fogalmaz meg a valóság nyelvbe vonhatóságával kapcsolatban.

A metaforák történetének bemutatása során Nemes Nagy és Nietzsche álláspontja azonos. Mivel Nemes Nagy a költői nyelvhasználat metaforáit mutatja be, míg Nietzsche a nyelv működését általában, utóbbi állításai szélesebb körben tartanak igényt az érvényességre. Ezen a ponton azonban a két folyamat (a költő és az általános nyelvhasználó metaforáinak története) ugyanarra a jelenségre példa: a metaforák elavulására. Nemes Nagy a csillagszem metaforájával mutatja be, hogy a költői képek ereje az idő előrehaladtával csökken, a művészi hatás eléréséhez új képzettársításokra van szükség.⁶⁵ Nietzsche a metaforák elavulását veszélyes folyamatnak tartja, hiszen ennek eredménye az, hogy a nyelvhasználó már nem ismeri fel a nyelv általi megnevezés önkényességét, a nyelv és világ közti szakadékot az leplezi el, hogy a beszélő már nem metaforaként, hanem a valóság adekvát jeleként ismeri fel az eredeti metaforát.⁶⁶

Ideák

A metaforákból kialakuló fogalomrendszernek sajátos hatása van a világban megtalálható létezőkről alkotott emberi elgondolásokra. Nietzsche szerint, ha egy szót használatba vesznek, fogalommá válik, vagyis már nem csak az „ösélményre” vonatkoztatják majd a beszélők, hanem hozzá hasonló, de vele nem azonos esetekre is. Ez a folyamat pedig

⁶⁴ Nemes Nagy Ágnes, „Csillagszemű” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 86.

⁶⁵ Uő., 87-88.

⁶⁶ Nietzsche, im. 9.

szükségképpen ahhoz a következtetéshez vezeti a beszélőket, hogy létezik például „a levél”, afféle ősfomaként, amelynek mintájára a többi levelet szőtték,”⁶⁷ vagyis léteznek ideák.

Nemes Nagy is fontosnak tartja a világban fellelhető létezők egyediségének hangsúlyozását,⁶⁸ és bemutatja azt is, hogyan szembesülnek a fogalmak, ideák a valóság egyedi tényeivel. *Hányféle kék van?* című esszéjében példát ad az ideák világának összeütközésére a valósággal, arra, hogy a két rendszer nem hozható fedésbe egymással, szüntelen gyanakvásra ad okot. Az ideák ugyanis az ember belső világához tartoznak, amennyiben létezők, nem az objektív valóság, hanem egy szubjektív világ létezői, az ember fogalomalkotó hajlamának termékei.⁶⁹

Az ideák eltérő értékelése példa arra, hogy Nietzsche és Nemes Nagy ismeretelméleti megközelítésének legfontosabb különbsége az, hogy utóbbi létezőként tartja számon a szubjektív világ tényeit, míg az előbbi számára a szubjektivitás aláássa a létezők megismerhetőségét.

Nyelv és fordítás

Nietzsche és Nemes Nagy is úgy látja, hogy a szó és az általa közvetített tartalom között áthidalhatatlan távolság, lényegi különbség van. Mindkét szerző talál a nyelv működésében a fordítás elvén működő részleteket, azonban a nyelv működésének más-más területén mutatják ki a dimenzióváltás jelenségét. Nietzsche a valóság tényeinek nyelvi jelekbe kódolása során fedez fel két metaforikus átvitelt: „Egy idegi inger, először képpé alakítva! Első metafora. Majd hangokkal adjuk vissza a képet! Második metafora.”⁷⁰ Ebben a leírásban a valóság-inger fordítást figyelmen kívül is hagyja.

Nemes Nagy kommunikációs szempontból vizsgálja a nyelvet, ugyanakkor nála is a jelentés-jel viszony problematikussága jelenik meg. „Úgy küldözgetjük egymásnak a szavakat, mint a kertészek a tulipánhagymát: nálam tulipán volt, nálad tulipán lesz, útközben hagyma. Tény és tény között a szó az út.”⁷¹ Hasonlata elégtelenségét abban látja, hogy tény és

⁶⁷ Nietzsche, im., 6-7.

⁶⁸ Nemes Nagy Ágnes, „A költői kép” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 96.

⁶⁹ Nemes Nagy Ágnes, „Hányféle kék van?” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 495-496.

⁷⁰ Nietzsche, im., 6.

⁷¹ Nemes Nagy Ágnes, „Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 27.

szó között sokkal nagyobb távolság van, mint hagyma és tulipán között. Ennek a hasonlatnak a kapcsán azonban nem érinti azt a kérdést, vajon a két tulipán azonos-e.

Nemes Nagy a dimenzióváltást lehetővé tevő erőt a nyelvi kifejezés érzékletességében találja meg: „Úgy érzem, a kifejezésnek ezt a képtelenségét leginkább a *kép* gyógyíthatja. Az, amit költői képnek hívunk.”⁷² A nyelv működésében döntő szerepet szán a megismerés eszközeként az emberi érzékeknek. Bennük látja az üzenet megértésének lehetőségét. Ez alapján megállapítható, hogy ugyan felveti az érzékelés és a megismerés elégtelen működésének kérdését, de a nyelvet – a gyakorlat, a nyelvhasználat szintjén – működőképes eszköztárnak tartja.

A két szerző a nyelv metaforikus működését más-más szférában vizsgálja. Nemes Nagy elsősorban a kommunikációs szféraátlépéseket mutatja be, míg Nietzsche az egy nyelvhasználó tudatán és testén belül zajló folyamatokat. Azonban a két kommunikációs partner közti megértési nehézségek hátterében éppen az egyén nyelvhasználatának problematikussága áll. Az önkényes jelölő-jelölt viszonyon alapuló nyelvhasználatot a konvenció szabályai uralják, azonban megfejtésük során sosem lehet biztos a nyelvhasználó abban, hogy ugyanazt a tulipánt olvassa ki a hagymából, mint az, aki a hagymát küldte.

A két szerző tehát a nyelvműködés és a nyelvhasználat más pontján fogalmazza meg kételyeiket, azonban problémafelvetéseik szoros kapcsolatban állnak egymással, egymást magyarázzák.

Nietzsche szerint az, hogy a nyelvben alapvetően a dolgok az emberekkel való kapcsolatuk szempontjából kerülnek megnevezésre, magyarázatot ad arra, hogy miért van ilyen sok nyelv a világon: „Ha összevetjük a különböző nyelveket, világosan kitetszik, hogy soha nem az igazság a mérvadó, nem az adekvát kifejezés a cél; ha úgy lenne, nem volna ennyi nyelv a világon.”⁷³ Adott dolgok neve más-más tulajdonságot emel ki a különböző nyelvekben. Nietzsche nem beszél az egyik nyelvről a másikra történő fordításról, azonban a metaforaalkotást médiumok közötti fordításként írja le.

Nietzsche a nyelvek belső logikájának ismertetésekor a fordítás problematikusságának okát is megadja – nem a fordítással összefüggésben beszél róla, de a népek nyelve közti különbség mibenlétét jellemzi. „Minden népnek megvan a maga matematikailag széttagolt

⁷² Nemes Nagy Ágnes, „Csillagszemű” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 85.

⁷³ Nietzsche, im., 6.

fogalom-égboltja, és az igazság követése abban áll számára, hogy minden fogalom csak a saját szférájában kerestessék.”⁷⁴ A fordítás – egy nyelven igaznak tartott kijelentés konvertálása egy másik nyelv rendszerébe – tehát olyan folyamat, ami megvilágítja az igazságok relatív voltát, pusztán egy nyelvi rendszeren belüli érvényességét – valóságtól való függetlenségét.

Nemes Nagy az általános emberi kommunikáció nehézségeivel állítja párhuzamba a fordítást, a versek fordíthatatlanságát skaláris mennyiségként mutatja be. A „fordíthatatlanság foka”⁷⁵ szöszerkezetben egy lehetetlennek tartott folyamat megvalósulási fokozatkülönbségeit nevezi meg a szerző. Ezt az ellentmondást enyhíti, hogy a szerző csak a részleges megértés iránt támaszt igényt. A megértés lehetőségét pedig végső soron nem a nyelvi megoldásokban, hanem a közös referencia felismerésében, „a nyelv előtti vagy nyelven túli birodalmának”⁷⁶ felfedezésében látja. Ehhez azonban a nyelvi jeleknek kell elvezetniük az olvasót.

De ahogyan az emberek közti megértést sem tartja lehetetlennek (tulipánhagymás hasonlat), a fordítás is működőképes lehet. Nem teljes azonosságról vagy tökéletes megértésről beszél, de elképzelhetőnek tartja, hogy az eredeti és a célnyelvi szöveg között egy-egy ponton létre jön kapcsolódás, hogy mindkét szöveg utalhat a befogadó számára nyelv előtti tapasztalatra. Mind a fordítás sikerességét, mind az emberek közötti megértést kivételesnek, szerencsésnek tartja. Az elvi lehetetlenség és a gyakorlati megvalósulás együtt jelenik meg az esszéekben.

Mindkét szerző fordításra vonatkozó elképzelései szoros kapcsolatban állnak a nyelv és valóság kapcsolatáról vallott nézeteikkel. Nietzsche a nyelvek sokféleségéből következően kételkedik abban, hogy nyelvi kifejezésekkel meg lehet nevezni a világot. Nemes Nagy lehetségesnek tartja a megértést fordításon keresztül is, a nehézségeket az azonos nyelven történő emberi kommunikációénál nem tartja nagyobbak. Mindkét szerző kételkedik a fordításelven alapuló nyelvhasználatban: Nietzsche kételyei nem a megértésre vonatkoznak, hanem a referencialitásra (szerinte a nyelvközösség tagjai cinkosok az igazság megalkotásában, és értik egymást, hiszen maguk alkották a nyelvi elleplezés rendszerét saját maguk számára); Nemes Nagy szerint a nyelvvel meg lehet ragadni a valóságot, és ezt meg is lehet értetni a kommunikációs partnerrel, de csak nagy nehézségek árán, kivételes esetben.

⁷⁴ Im., 9.

⁷⁵ Nemes Nagy Ágnes, „Egy verseskötet előszava” = Uő., *Az élők mértana II., Prózái írások*, Osiris, Bp., 2004, 28.

⁷⁶ Uő.

A művészet nyelve

A nyelv keletkezésekor a nyelvhasználó művészien jár el, a nyelvi jelek metaforákként keletkeznek.⁷⁷ De vajon mit tesz a művész, ha már áll a nyelv épülete, működik a könnyű és mégis szigorúan kötött szabályrendszer? Hol a helye a metaforák újdonságának az igazságot fenntartó nyelv rendszerében?

Nietzsche a metaforaalkotás ösztönét az ember lényegi jellemzőjének tartja, ami azonban nehezen marad meg a – paradox módon – metaforák alapján létrejött fogalmi rendszer keretein belül. Ennek az ösztönnek a működési tereként a művészetet adja meg: „aholis szüntelenül összezavarja a fogalmak rubrikáit és celláit, akképpen, hogy új [név-] átviteleket, metaforákat, metonímiákat teremt.”⁷⁸

Ne feledkezzünk meg azonban arról az állításról, hogy a fogalomrendszer kiépülésének állomásával egyenértékű a művészet metaforaalkotása is. A művészetben is az intellektus üzi megtévesztő játékát, de itt „anélkül, hogy *ártana*.”⁷⁹ Vagyis a művészet olyan nyelvhasználat, olyan metaforaalkotás, melynek során a beszélő és a befogadó tisztában van a használt nyelv metaforikusságával, az elleplezés, a csalás tényével, de szándékosan azt játssza, hogy megfeledkezik róla.

Nietzsche kétféle embert határoz meg az intellektus működtetésének módja szerint: az intuíció emberét és az értelem emberét. Az intuíció emberében az intellektus szétszedi, vagy ironikusan újraalkotja a fogalmak építményét merész metaforái által, amikre az intuíció készíti. Az életet látszattá, széppé stilizálja, a bajokat elleplezi saját maga elől. Azonban a balsorsot éppoly hevesen éli át, mint (maga alkotta) örömeit, és nem képes hibáiból tanulni. Nemes Nagy ugrásszerű változást vél felfedezni a XX. század elején a hasonló és a hasonlított távolságában: „a hasonlat is ugrik a hasonló és a hasonlított közt egyre nagyobb.”⁸⁰ Egyre nagyobb meglepetést okoznak a hasonlatok, egyre szokatlanabbak, hasonlóak az intuíció embere jelhasználatához. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy Nemes Nagy általános költői feladatnak tartja a Névtelenek megnevezését, valószínűsíthető, hogy a régebbi korok hasonlatai éppígy meglepetésszerűek voltak kortárs befogadók számára. Vagyis a művészi nyelvhasználat jellegzetességeként mindkét szerző a konvenciók áthágását adja meg.

⁷⁷ Nietzsche, im., 8.

⁷⁸ Im., 12.

⁷⁹ Im., 13.

⁸⁰ Nemes Nagy Ágnes, „A költői kép” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 111.

Az értelem embere ragaszkodik a fogalmak rendszeréhez, a tudomány munkájában vállal részt: a fogalmak építményén munkálkodik. A bajokat fegyelmezetten fogadja, előrelátó, és okul tapasztalataiból. Mindkét típus képes véghezvinni az önelváltoztatás bravúráját: az intuíció embere boldogsága idején, az értelem embere pedig szerencsétlenségében.⁸¹

A fogalmak rendszere a világ elleplezésére szolgál Nietzsche megállapítása szerint, azonban az emberek ezt az építményt elfogadják a világ adekvát reprezentációjaként, így a valóságot nem ismerhetik meg. A művészi nyelvhasználat, az intuíció emberének viselkedése ugyan rámutat a fogalomépítmény gyengeségére, hiszen metaforái segítségével érvényteleníti, kijátssza azt, azonban nem képes a valóság adekvátabb megragadására, hiszen számára is csak az emberi megismerés és intellektus eszközrendszere adott. Így pusztán rámutat az értelem embere rendszerének bizonytalanságára, és egy saját, új elleplező rendszert épít, amiben boldogságát ideig-óráig fenn tudja tartani. Ugyanúgy nincs közvetlen kapcsolata a valósággal, mint az értelem emberének, aki a fogalomrendszert elfogadva, annak segítségével igyekszik boldogulni a világban. Abban különbözik az intuíció emberétől, hogy a már adott, konvencióra épülő elleplezési játék szabályai szerint éli az életét, azonban abban megegyezik a két embertípus, hogy emberi nézőpontból tudja csak megközelíteni a világot, így sosem jut el a valóság megtapasztalásáig, és ezt a tényt egy látszat világ felépítésével fedi el önmaga előtt.

Nemes Nagy a művészi nyelvhasználat fő jellemzőjének az érzékletességet tartja. az érzékletesség eszköze pedig a költői kép (ebbe a fogalomba beletartozik a hasonlat és a metafora és minden trópus, de a leírás is).⁸² A világról szerzett tapasztalat és a kép között szoros és természetes kapcsolatot feltételez.⁸³ A tapasztalatot azonban Nemes Nagy sem tartja az objektív valóság változatlan lenyomatának: „főképp azt kell tudnunk, nekünk milyen, akkor, ott, adott percben és körülmények között.”⁸⁴

A költő feladataként Nemes Nagy az ismeretelméleti hadjáratot nevezi meg, vagyis a még meg nem nevezett, belső tapasztalatok nyelvi megragadását. Ahogy Nietzsche, úgy Nemes Nagy is a nyelv alapvető és ősi metaforikus logikájának működését fedezi fel a

⁸¹ Nietzsche, im., 12-15.

⁸² Nemes Nagy, im., 93.

⁸³ „A tapasztalatból nővő hasonlat, metafora a milyen? kérdésre felel, világosan kell tehát tudnunk, milyen az, amiről beszélünk.” Im., 91.

⁸⁴ Uo.

művészet nyelvében. A hadjárat tulajdonképpen erőszaktétel a Névtelenek birodalmán, a Névtelenek ellenállást fejtenek ki a megnevezésükkel szemben. A megnevező pedig két tűz közé kerül, hiszen a kifejezés közegének is van ellenállása: „a költészetben a fogalmi nyelv ellenállása.”⁸⁵ A nyelv és a tapasztalat szférái különbözőek, a tapasztalat érzékelhető, a nyelv pedig elvont. (Nietzsche teljességgel alkalmatlannak tartja az elvont fogalmi rendszert a valóságábrázolásra). Ezért a legfontosabb követelmény a művészi nyelvvel kapcsolatban az érzékletesség, vagyis saját absztraktságának meghaladása.

Természetesen Nemes Nagy nem tartja képesnek a művészi nyelvet, a költői képet arra, hogy valóban látványként, tapintanivalóként érzékelhető legyen. „Olyan gesztus a kép a versben, amely minduntalan próbálja elérni saját határait, megpróbálja elérni, amit ábrázol, és – legjobb változataiban – kis híján, majdnem, szinte-szinte el is éri. Ez a „majdnem” a szóba zárt kifejezés természeti korlátja.”⁸⁶ Vagyis a költői kifejezés képi eszközei a szférák átlépését célozzák, de nem érik el. Ennek ellenére az érzékletesek lehetnek abban az értelemben, hogy az érzékletesség benyomását keltik a befogadóban. A költészetet meghatározza anyaga, a szó. Meghatározza, hogy a szó egy absztrakt rendszer elvont eleme.⁸⁷ Az érzékleteset nem lehet a nyelvben megvalósítani, de érzékletességre lehet törekedni.

Az érzékletesség eszközéül szolgáló költői kép olyan, mint Nietzsche szóhasználatában a metafora, amikkel az intuitív ember zsonglörködik, mert meglepőt, felforgatót tesz, új képzettársításokat valósít meg. A nyelvhasználók attitűdje azonban különböző: Nemes Nagy költője számára erkölcsi parancs, hogy figyelje saját belső tapasztalatait, és ezek minél pontosabb kifejezésére törekedjen; Nietzsche intuitív embere pedig a fogalmak elégtelenségét felismerve saját boldogságát biztosítandó építi fel metaforáit. Végül soron az ismeretelméleti felfogás különbsége meghatározza a nyelvet megmunkáló művész tevékenységéről alkotott elképzeléseket, még akkor is, ha egyik szerző sem hirdeti az objektív valóság egyértelmű megismerhetőségét.

⁸⁵ Nemes Nagy Ágnes, „Csillagszemű” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 84-85.

⁸⁶ Nemes Nagy Ágnes, „A költői kép” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 90.

⁸⁷ Nemes Nagy Ágnes, „Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 27.

Összegzés

„A vers sugárzókéességét ismert anyagai nem indokolják”⁸⁸ - e tétel kifejtése közben Nemes Nagy a verset mint a szubjektumtól és annak szándékaitól bizonyos fokban függetlent mutatja be: „tud valamit a vers, amit mi, akik a verset csináljuk, nem tudunk.”⁸⁹ A versről való beszéd és a vers nyelve ezen a ponton válik el a leghatározottabban egymástól. Az előszó talányos zárlata alapján a vers nyelve jóval mélyebbre hatol a belső világról való adekvát beszédben és a megismerésben, mint a versről való beszéd vagy a hétköznapi beszéd nyelve, hasonlóan a tudomány nyelvéhez.

„Van egy határ a költői tudatosításban.”⁹⁰ – írja ugyanitt. A vidéki zsákutca képe tulajdonképpen a megismerés zsákutcája, amiben a hétköznapi nyelv már nem viheti előre a sétálót, és arról sem lehet beszélni, hogy a költői nyelv hogyan léphet tovább. Erről pusztán maguk a versek számolhatnak be – valóságosan bemutatva a folyamatot. Hiszen az előszót követő lapon a kötet első verse áll – ez a szöveg az első angol nyelvű Nemes Nagy-kötethez készült.

A szöveg végén tehát az általános emberi megismerés végessége és a költői megismerés további lehetősége áll. Ez a különbségtétel megfelel a Nietzsche által felvázolt művészi nyelvhasználat tulajdonságainak – hiszen felrúgja a hétköznapi nyelv működését, és a nyelv és valóság közti viszony metaforikusságára hívja fel a figyelmet, ugyanakkor Nemes Nagy szerint valódi lehetőséget adnak a megismerésre. Szerinte nem karneváli hangulatban játszódo öncsalás az intellektus részéről a művészi nyelvhasználat,⁹¹ hanem a belső valóság megismerésének előretolt helyőrsége.

Azonban a kész vers kikerül az alkotó intellektus hatásköréből, és a világ, a valóság értelmezésre váró tárgyai közé kerül. Olyan fajta valóságelemmé válik, mint Nietzsche valósága – ami az emberi intellektus számára megközelíthetetlen anélkül, hogy az ne saját magát fedezze fel benne. Hiszen az ember hétköznapi nyelve számára megragadhatatlan, azon belül teljességgel nem értelmezhető az, ami a vers nyelvén kifejezésre jut.

⁸⁸ Nemes Nagy Ágnes, „Egy verseskötet előszava” = Uő., *Az élők mértana II., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 32.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Nemes Nagy, im., 33.

⁹¹ Nietzsche, im., 13.

Nemes Nagy és Nietzsche ismeretelméleti szempontból eltérően ítélik meg a szubjektivitás szerepét, azonban az emberi érzékelésben való jelenlétét egyaránt elismerik. Míg Nietzsche a szubjektív benyomásra úgy tekint, mint ami lehetetlenné teszi a valóság megismerését, Nemes Nagy a belső, szubjektív világot tekinti nagyobbnak, lényegesebbnek egy objektív valóságnál, így alapvetően a szubjektív világ kifejezhetőségét, a szubjektív tartalmak közvetíthetőségét vizsgálja. Az objektív világ számára csak annyiban lényeges, amennyiben a szubjektív világnak viszonyulási pontot ad, amihez képest egyéni módon kialakíthatja saját benyomását, és ezt nyelvbe is foglalja.

Meg kell jegyezni, hogy nem tagadja az objektív világ létezését, és a tapasztalatok egy rétegét közösnek tekinti minden ember esetében, sőt nyelveken átívelő hasonlatok alapján ezek kifejezhetőségét is belátja (az őshasonlatok biológiai alapja).⁹² Nietzsche is feltételezi az emberi intellektuson kívül álló valóság létezését, azonban semmilyen megismerés relevanciáját nem ismeri el.

Nyelvfelfogásuk különbségei ismeretelméleti megközelítésük eltéréseiből adódnak, sok esetben hasonlóan mutatják be a nyelvi jelenségeket, de értelmezésük ismeretelméleti megközelítésükből kifolyólag eltérő. A nyelvet mindkét szerző konvencionális rendszernek tartja, Nietzsche ezért tartja alkalmatlannak a valóság megragadására, míg Nemes Nagy szerint szubjektív benyomások kifejezhetők a nyelv segítségével. A dimenzióváltás folyamata Nietzsche értelmezésében a nyelvi jelek valósággal való kapcsolatára vonatkoznak. Nemes Nagy a kommunikációs partnerek közlendő tudattartalmai és a nyelvi elemek kapcsolódását írja le ezzel a fogalommal. A nyelv konvencionalitásából fakad, hogy szavai az általános megnevezésére szolgálnak, Nietzsche szerint ezért sem alkalmas az egyediekből álló világ megragadására. Nemes Nagy szerint azonban a művészi nyelvhasználat metaforikussága révén kivételes esetekben megragadhatja az egyedit is.

A nyelvi jelek kialakulásánál fontos szerepet tulajdonítanak a szerzők a metaforikusságnak. Az ősmetafora és az alapjául szolgáló őslélmény Nemes Nagy szerint természeti-biológiai kapcsolatban állnak egymással, Nietzsche szerint azonban a megnevezés az emberi tudat önkényességének terméke. A szavak, hasonlatok történetét hasonlóan mutatja be a két szerző: az eleinte újdonságnak, meglepőnek számító metaforák a használat során elhalványulnak, hasonló, hasonlított és hasonlat hármassága pedig feledésbe merül vagy

⁹² Nemes Nagy Ágnes, „Csillagszemű” = Uő., *Az élők mértana I., Prózai írások*, Osiris, Bp., 2004, 86.

elcsépeltnék hat. Az, hogy ideákat létezőként lehet felfogni, a fogalmak kialakulásának terméke Nietzsche gondolatmenetében. Nemes Nagy az ideákat a belső-szubjektív világ létezőinek tartja, Nietzsche azonban az emberi tudatra korlátozott megjelenési területű dolgokat nem tartja létezőknek.

A fordíthatóság kapcsán ismét kiderül, hogy Nemes Nagy az elméletileg saját maga által is lehetetlennek nevezett eljárások lehetőségességét elismeri, a gyakorlat tanúságára támaszkodva. Így van ez az általános emberi kommunikáció, az introspekció és a művészi kifejezés sikeressége esetén is.

A művészet nyelvének jellemzésekor mindkét szerző a metaforikusságot, és a metaforák újszerűségét emeli ki, de ismét eltérően értelmezi: Nietzsche szerint a művész hiába használja szabályellenesen a nyelvi jeleket, a nyelv alapvető antropomorfikussága miatt sohasem tudja megragadni az embertől független valóságot; Nemes Nagy a költői képek segítségével érzékletessé tehetőnek tartja a művész nyelvi alkotását, ami így tapasztalatszerűvé válhat a befogadó számára.

Nemes Nagy ismeretelméleti hadjáratnak tartja a névtelenek megnevezésének folyamatát, míg Nietzsche a béke létrehozásának és fenntartásának eszközét látja a nyelvben. Az ezek által a metaforák által sugallt ellentét azonban látszólagos, hiszen a nyelv és megismerés más-más területét érinti: a hadjárat a nyelvhasználat során szükséges szféraátlépésekre vonatkozik, a béke megteremtése pedig a nyelv konvencionalitására.

Nemes Nagy Ágnes kételyei a megismeréssel és a nyelvhasználattal kapcsolatban rendszerint azokon a pontokon merülnek fel, ahol Nietzsche is: megismerheti-e a külvilágot, megismerheti-e önmagát az ember, mennyiben képesek jelentést közvetíteni a kommunikáció során az emberek. Válaszai azonban sosem teljesen tagadóak, a teljes siker helyett az erőfeszítést kéri számon ezeken az emberi törekvéseken.

Irodalomjegyzék

- Derrida, Jacques, Éperons. A francia Nietzsche-recepció, szerk. In: Bacsó Béla (Athenaeum 1992 I/3), 172-213.
- Hamvas Béla: Szellem és egzisztencia, Karl Jaspers filozófiája. In: Hamvas Béla, Szellem és egzisztencia, Pannónia Könyvek, Pécs, 1987, 27-84.
- Holzer, Angela C., A Review of 'Verwandt-Verwandelt'. Hyperion, 2007, 4. sz., 2. (http://www.nietzschecircle.com/Verwandt_Verwandelt.pdf)
- Juhász Anikó, Lét és líra, Rilke – Heidegger – Nemes Nagy Ágnes. Existencia, 1992, 1-4. sz., 369-393.
- Kelevéz Ágnes: >> Kit új korokba küldtek régi révek <<, Babits útján az antikvitástól napjainkig, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2008.
- Lengyel Balázs, Jegyzetek Nemes Nagy Ágnes írásához. Holmi, 1998, 4. sz., 460-462.
- Lengyel Balázs, Az élet aranyfája, Megjegyzések egy Nemes Nagy Ágnes-vers elemzéséről. Jelenkor, 1998, 10. sz., 1100-1102.
- Nemes Nagy Ágnes: Filozófia és jó modor. Holmi, 1998, 4. sz., 459-460.
- Nemes Nagy Ágnes: Levél B. M.-hoz. In: Lengyel Balázs, Domokos Mátyás (vál., szerk.): Erkölc és rémület között, In memoriam Nemes Nagy Ágnes, Nap, Bp., 1999, 80-86.
- Nemes Nagy Ágnes, A költői kép = Uő., Az élők mértana I., Prózai írások, Osiris, Bp., 2004, 89-126.
- Nemes Nagy Ágnes, Csillagszemű = Uő., Az élők mértana I., Prózai írások, Osiris, Bp., 2004, 84-88.
- Nemes Nagy Ágnes, Egy verseskötet előszava = Uő., Az élők mértana II., Prózai írások, Osiris, Bp., 2004, 26-36.
- Nemes Nagy Ágnes, Hányféle kék van? = Uő., Az élők mértana I., Prózai írások, Osiris, Bp., 2004, 495-496.
- Nemes Nagy Ágnes, Tudjuk-e, hogy mit csinálunk? = Uő., Az élők mértana I., Prózai írások, Osiris, Bp., 2004, 23-35.

Nietzsche, Friedrich, A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról = A francia Nietzsche-recepció, szerk. Bacsó Béla (Athenaeum 1992 I/3), 3-15.

Nietzsche, Friedrich, Retorika = Thomka Beáta (szerk.), Az irodalom elméletei, Jelenkor, Pécs, 1996-1997, 5-49.

Rónay György: Nemes Nagy Ágnes, vagy az úgynevezett objektív líra. In: Lengyel Balázs, Domokos Mátyás (vál., szerk.): Erkölcs és rémület között, In memoriam Nemes Nagy Ágnes, Nap, Bp., 1999, 216-220.

Schlegel, Friedrich, Kritikai töredékek. In: Schlegel, August Wilhelm, Schlegel, Friedrich, Válogatott esztétikai írások, Gondolat, Bp., 1980, 213-236.

Szitás Erzsébet, „Erkölcs és rémület között” Nemes Nagy Ágnes Alázat című verséről. Jelenkor, 1998, 7-8.sz. 752-753.